

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ, ΕΡΕΥΝΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ  
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

## Βιβλίο του δασκάλου

Προσαρμοσμένη έκδοση

για την ενίσχυση της προσβασιμότητας

με τη μέθοδο

easy to read -κείμενο για όλους

Μελέτη Περιβάλλοντος

Α΄ και Β΄ Δημοτικού



Ευρωπαϊκή Ένωση  
Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο



ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ  
ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ  
*επένδυση στην κοινωνία της γνώσης*

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ  
ΕΙΔΙΚΗ ΥΠΗΡΕΣΙΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ

Με τη συγχρηματοδότηση της Ελλάδας και της Ευρωπαϊκής Ένωσης



ΕΣΠΑ  
2007-2013  
πρόγραμμα για την ανάπτυξη  
ΕΥΡΩΠΑΪΚΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΤΑΜΕΙΟ



ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ



# ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

**Εισαγωγή**

**Η Εκπαίδευση των Ατόμων με Νοητική αναπηρία**

**Η μέθοδος easy to read - κείμενο για όλους**

**Το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος**

**Προσβάσιμο εκπαιδευτικό υλικό**

**Παραδείγματα προσαρμοσμένου εκπαιδευτικού υλικού**

**Επίλογος**

**Παράρτημα I**

**Βιβλιογραφία**

## Εισαγωγή

Το βιβλίο του εκπαιδευτικού στοχεύει να διευκολύνει το διδακτικό έργο του εκπαιδευτικού Ειδικής και Γενικής Εκπαίδευσης που θα χρησιμοποιήσει τα προσαρμοσμένα σχολικά εγχειρίδια. Προσφέρει πληροφορίες για την νοητική αναπηρία και τη μέθοδο easy to read, οδηγίες χρήσης των προσαρμοσμένων βιβλίων και του λογισμικού, καθώς και παραδείγματα προσαρμογής του εκπαιδευτικού υλικού.

Η προσπάθεια ενίσχυσης της προσβασιμότητας<sup>1</sup> στην εκπαιδευτική διαδικασία για τους μαθητές με αναπηρία, αποτελεί κύριο μέλημα των εκπαιδευτικών συστημάτων σε πολλές χώρες του κόσμου. Η προσπάθεια αυτή συμπεριλαμβάνει το σχεδιασμό του σχολικού περιβάλλοντος, των εκπαιδευτικών μέσων (βιβλία, λογισμικά, διαδικασίες) αλλά και των υπηρεσιών που παρέχονται από το εκπαιδευτικό σύστημα. Αντικείμενο του παρόντος έργου είναι η προσαρμογή των σχολικών εγχειριδίων ως μέρος της προσπάθειας ένταξης των μαθητών με νοητική αναπηρία στην εκπαιδευτική και μαθησιακή διαδικασία. Στόχος της προσαρμογής των σχολικών εγχειριδίων είναι οι μαθητές με νοητική αναπηρία να έχουν τη δυνατότητα αξιοποίησης του πληροφοριακού αλλά και γλωσσικού πλούτου των κειμένων που περιλαμβάνονται στα σχολικά εγχειρίδια που απευθύνονται στον γενικό μαθητικό πληθυσμό .

Η προσπάθεια ενίσχυσης της προσβασιμότητας της εκπαιδευτικής διαδικασίας κρίνεται επιβεβλημένη μετά και την πρόσφατη ψήφιση της Διεθνούς Σύμβασης του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα των Ατόμων με Αναπηρία, συμβάλλοντας έτσι στην προαγωγή της ισότητας μεταξύ των πολιτών (Νόμος 4074/2012). Τα άτομα με νοητική αναπηρία έχουν τα ίδια δικαιώματα με τον τυπικό πληθυσμό στην πρόσβασή τους σε υπηρεσίες δικαιοσύνης, υγείας και εκπαίδευσης αλλά και δικαίωμα στην εργασία (Νόμος 4074/2012). Βάσει της Σύμβασης του ΟΗΕ όλες οι χώρες-μέλη οφείλουν να μεριμνήσουν για την παροχή εκπαίδευσης στα άτομα με νοητική αναπηρία<sup>1</sup> αυτό μπορεί να επιτευχθεί με τη χρήση κατάλληλων μεθόδων, κατάλληλων εκπαιδευτικών μέσων και καταρτισμένου

---

<sup>1</sup>Προσβασιμότητα: Η προαγωγή της δυνατότητας αξιοποίησης ενός προϊόντος, μιας συσκευής ή μιας υπηρεσίας από εμποδισμένο πληθυσμό.

εκπαιδευτικού προσωπικού (Νόμος 4074/2012). Λαμβάνοντας υπόψη τις ανάγκες και τις δυνατότητες των ατόμων με νοητική αναπηρία μπορούμε να προσαρμόσουμε τις διδακτικές μεθόδους και τα μέσα που θα χρησιμοποιήσουμε κατά τη διδασκαλία.

Στην Ελλάδα οι μαθητές με νοητική αναπηρία φοιτούν είτε στο γενικό σχολείο, λαμβάνοντας υποστήριξη από το τμήμα ένταξης του σχολείου, το θεσμό της παράλληλης στήριξης είτε στα ειδικά σχολεία. Παρότι η υποστήριξη αυτή συμβάλλει στην ενίσχυση της προσβασιμότητας της εκπαιδευτικής διαδικασίας για τους μαθητές με νοητική αναπηρία δεν προσφέρει απαραίτητα και τα αντίστοιχα εκπαιδευτικά μέσα που να σχεδιάζονται και να υλοποιούνται λαμβάνοντας υπόψη τα μαθησιακά χαρακτηριστικά των συγκεκριμένων μαθητών και τη συνολική τους εικόνα.

## Η εκπαίδευση των Ατόμων με Νοητική Αναπηρία

### Το ζήτημα της πολυπλοκότητας του προσδιορισμού

Σύμφωνα με τη διεθνή βιβλιογραφία η νοητική αναπηρία παρουσιάζει μεγάλη ανομοιογένεια ως προς την αιτιολογία, τις ταξινομήσεις, τα χαρακτηριστικά του πληθυσμού και τις θεωρητικές προσεγγίσεις. Στο παρελθόν πολλοί όροι έχουν αποδοθεί και χρησιμοποιηθεί, όπως νοητική υστέρηση και νοητική καθυστέρηση, για να περιγράψουν την χαμηλή νοητικά λειτουργικότητα των ατόμων συγκριτικά με το μέσο επίπεδο των πολιτών της κοινωνίας (Thomas&Woods, 2008). Ωστόσο η νοητική αναπηρία δεν προσδιορίζεται σαφώς· αφενός επειδή δίνει βαρύτητα στο Δείκτη Νοημοσύνης, όρος που αμφισβητείται και έχει δεχτεί μεγάλη κριτική καθώς η χρήση του συνήθως είναι μονοδιάστατη και δε λαμβάνει υπόψη τους κοινωνικούς και πολιτισμικούς παράγοντες και αφετέρου λόγω της πολλαπλής αιτιολογίας και των διαφορετικών προσεγγίσεων και ορισμών για τη νοητική αναπηρία.

Φαίνεται ότι το ζήτημα της πολυπλοκότητας του προσδιορισμού της νοητικής αναπηρίας έχει απασχολήσει πολλούς ερευνητές του χώρου. Δεν υπάρχει ένας κοινά αποδεκτός ορισμός για τη νοητική αναπηρία, καθώς κανένας δεν θεωρείται πλήρης και δεν την προσδιορίζει συνολικά. Αυτό δηλώνει ότι υπάρχουν διαφορετικές θεωρητικές προσεγγίσεις της, οι οποίες συνήθως συνεπάγονται αντίστοιχες πρακτικές στην παιδαγωγική παρέμβαση και αντιμετώπιση της συγκεκριμένης αναπηρίας. Ο προσδιορισμός της νοητικής αναπηρίας προϋποθέτει το συνδυασμό γνώσεων από διάφορα επιστημονικά πεδία, όπως είναι η ψυχολογία, η κοινωνιολογία, η παιδαγωγική, η ιατρική κ.α, (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009· Πολυχρονοπούλου, 2004).

Στη διεθνή βιβλιογραφία συναντάμε τους όρους «νοητική υστέρηση» ή «νοητική καθυστέρηση» με βασικό χαρακτηριστικό τους σημαντικούς περιορισμούς τόσο στη νοητική λειτουργία όσο και στην προσαρμοστική συμπεριφορά των ατόμων με νοητική αναπηρία. Με αυτούς τους όρους δίνεται έμφαση στη νοητική ανεπάρκεια

και γενικότερα στα ελλείμματα αυτών των ατόμων (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009· Κάκουρος & Μανιαδάκη, 2002). Εξαιτίας αυτής της προσέγγισης τα ίδια τα άτομα με νοητική αναπηρία και οι οργανώσεις τους αντέδρασαν και υιοθέτησαν τον όρο «νοητική αναπηρία» (intellectual disability) και νομοθετικά πλέον. Σύμφωνα με αυτό τον όρο τα άτομα παρουσιάζουν δυσκολίες -παραδείγματος χάρη- στις κοινωνικές τους σχέσεις και στην κατάκτηση γνώσεων, οι οποίες οφείλονται σε διάφορους παράγοντες, όπως είναι το κοινωνικό και οικογενειακό περιβάλλον στο οποίο ζει και δρα. Δε δίνεται πλέον έμφαση στο δείκτη νοημοσύνης (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009).

Ως προς τη διαγνωστική μεθοδολογία υπάρχουν οι κατηγορικές προσεγγίσεις που βασίζονται για την ταξινόμηση της νοητικής αναπηρίας στο DSMV (APA, 2013) και του ICD-10. Βάσει αυτής της ταξινόμησης η νοητική αναπηρία διακρίνεται σε ελαφρά, μέτρια, σοβαρή και βαριά και παρέχονται οι υπηρεσίες ειδικής αγωγής. Τονίζεται ότι ο δείκτης νοημοσύνης αποτελεί ένα μόνο χαρακτηριστικό του ατόμου και δε βοηθάει το εκπαιδευτικό έργο· γι' αυτό τον λόγο χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή στην ερμηνεία του και πρέπει να συνυπολογίζονται οι κοινωνικο-πολιτισμικοί παράγοντες για να ερμηνεύσουμε τις ικανότητες των ατόμων με νοητική αναπηρία. Ωστόσο, στη πράξη οι κατηγοριοποιήσεις αυτού του τύπου θεωρούνται απαραίτητες για την πρόσβαση στις παρεχόμενες υπηρεσίες. Κατά την κοινωνιολογική προσέγγιση της νοητικής αναπηρίας προτείνονται οι **μη κατηγορικές προσεγγίσεις** για την αποφυγή του «στιγματισμού», της περιθωριοποίησης και του κοινωνικού αποκλεισμού αυτών των ατόμων.

### **Βασικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις**

Δύο είναι οι βασικές ερμηνευτικές προσεγγίσεις της νοητικής αναπηρίας, η **αναπτυξιακή προσέγγιση** και οι **μη αναπτυξιακές** που περιλαμβάνουν τη θεωρία της «έλλειψης προσοχής», τη θεωρία «ακαμψίας» και τη θεωρία «διαφοράς». Από τη μια πλευρά, η αναπτυξιακή προσέγγιση υποστηρίζει ότι τα άτομα με νοητική αναπηρία μη οργανικής αιτιολογίας θα διαφέρουν γνωστικά από τα τυπικά άτομα, καθώς και ότι ακολουθούν τα βασικά στάδια ανάπτυξης, όπως τα έχει ορίσει ο

Piaget (Hodapp, 2005). Από την άλλη, η θεωρία της «έλλειψης προσοχής» τονίζει τη δυσκολία του ατόμου να εστιάσει την προσοχή του σ' ένα πράγμα· μάλιστα, αυτή η δυσκολία γίνεται πιο εμφανής σε σύνθετες εργασίες (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009). Η θεωρία της «ακαμψίας» υποστηρίζει ότι η άκαμπτη συμπεριφορά των παιδιών με νοητική αναπηρία «οφείλεται στην έλλειψη κατάλληλων κινήτρων» (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009, σελ.44) για την οποία διαφωνεί η αναπτυξιακή προσέγγιση του Zigler (Hodapp, 2005). Η προσέγγιση της «Διαφοράς» θεωρούσε ότι όλα τα άτομα με νοητική αναπηρία-οργανικής και μη οργανικής αιτιολογίας-παρουσιάζουν τις ίδιες γνωστικές αδυναμίες, αλλά διαφέρουν ποιοτικά από τα άτομα με τυπικά ανάπτυξη ως προς το γνωστικό επίπεδο και στην λειτουργικότητα (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009). Ωστόσο, το ενδιαφέρον των ερευνητών στρέφεται και στο κοινωνικό-πολιτισμικό επίπεδο των ατόμων με νοητική αναπηρία και πως επηρεάζει την εμφάνιση διάφορων συμπεριφορών (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009).

Τα τελευταία χρόνια το κοινωνικό μοντέλο έχει ασκήσει σημαντική επιρροή στις κοινωνικές αντιλήψεις για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία ενώ ασκεί πίεση σε φορείς αλλά και στην κοινωνία γενικότερα να αντιληφθεί τους περιορισμούς που ενδέχεται να επιβάλλονται στα άτομα με αναπηρία ως αποτέλεσμα κοινωνικών πρακτικών και να τους τροποποιήσει προς όφελος των ανάπηρων ατόμων. Συχνά τα άτομα με νοητική αναπηρία έρχονται αντιμέτωπα με δύσκολες καταστάσεις μέσα στην κοινωνία στην οποία μεγαλώνουν και ζουν. Η αναπηρία μπορεί να αποτελέσει εμπόδιο στην εξέλιξη των ατόμων και τότε η κοινωνία οφείλει να παρέμβει και να τα υποστηρίξει. Τα άτομα με νοητική αναπηρία ούτε είναι ιατρικά περιστατικά που πρέπει να θεραπευτούν ούτε πρέπει να στιγματίζονται από μια διάγνωση (Thomas & Woods, 2008), όπως υποστήριζε το ιατρικό μοντέλο προσέγγισης της αναπηρίας και αμφισβητήθηκε αργότερα από το κοινωνικό μοντέλο.

Σύμφωνα με το κοινωνικό μοντέλο προσέγγισης των ατόμων με νοητική αναπηρία η κοινωνία εστιάζει στο άτομο και το βοηθάει στην αντιμετώπιση του κοινωνικού αποκλεισμού (Thomas & Woods, 2008). Επίσης, μελετά τους παράγοντες που εμποδίζουν την ένταξη των ατόμων με νοητική αναπηρία στην κοινωνία και την αναγκαιότητα για υγειονομική φροντίδα (Thomas & Woods, 2008).

Γενικά, δίνει έμφαση στις ευκαιρίες και στις επιλογές που έχει το άτομο με αναπηρία να συμμετέχει ενεργά στην διάφορες εκφάνσεις της κοινωνικής ζωής, παραδείγματος χάρη στο σχολείο, στη γειτονιά, στις παρέες, στην εργασία και στην αναψυχή (Thomas & Woods, 2008).

Η μετατόπιση του ενδιαφέροντος των ειδικών από το ιατρικό μοντέλο προσέγγισης της αναπηρίας στο κοινωνικό μοντέλο συμβάλλει στην αντιμετώπιση των περιορισμών και της περιθωριοποίησης που αντιμετωπίζουν τα άτομα με αναπηρία στην κοινωνία όπου ζουν (Βλάχου, Διδασκάλου & Παπανάνου, 2012). Η προσπάθεια ενσωμάτωσης των μαθητών με αναπηρία στα εκπαιδευτικά συστήματα πολλών χωρών, δέχτηκε αρνητική κριτική (Ζώνιου-Σιδέρη, 1998), καθώς τόνιζε την διαφορετικότητα, δεν πρόσφερε ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης και δυνατότητες ομαλής ένταξης στο σχολικό περιβάλλον (Βλάχου, Διδασκάλου & Παπανάνου, 2012).

Το κοινωνικό μοντέλο προτείνει την ένταξη στην εκπαίδευση, η οποία περιλαμβάνει δυο βασικά συστατικά, τη συμμετοχή και την πρόσβαση (Βλάχου, Διδασκάλου & Παπανάνου, 2012). Πρεσβεύει ένα σχολείο, που θα καλύπτει τις ανάγκες όλων των μαθητών και θα βελτιώνει τις δυνατότητες αυτών, καθώς και θα αναπτύσσει τη συνεργασία μεταξύ των μαθητών με νοητική αναπηρία και χωρίς νοητική αναπηρία μέσα στην τάξη. Η επιρροή του κοινωνικού μοντέλου είναι εμφανής και στο παρόν έργο προσαρμογής των σχολικών εγχειριδίων που αποτελεί προσπάθεια εξάλειψης ή μείωσης των περιορισμών στην πρόσβαση στα σχολικά εγχειρίδια που αντιμετωπίζουν μαθητές με ελαφρά και μέτρια νοητική υστέρηση. Δε θα δίνει έμφαση στο έλλειμμα του ατόμου, όπως όριζε η θεωρία του ελλείμματος, αλλά στις δυνατότητες που έχει το άτομο με νοητική αναπηρία.

### **Μαθησιακά χαρακτηριστικά των ατόμων με νοητική αναπηρία**

Οι μαθητές με νοητική αναπηρία παρουσιάζουν μεγάλη ανομοιογένεια και τα χαρακτηριστικά της νοητικής αναπηρίας διαφέρουν από μαθητή σε μαθητή. Κάθε μαθητής με νοητική αναπηρία αποτελεί μοναδική οντότητα και δεν πρέπει να γίνονται γενικεύσεις των χαρακτηριστικών σε όλους τους μαθητές με νοητική αναπηρία. Παρά την ποικιλομορφία, γενικά, παρουσιάζουν δυσκολίες που αφορούν



στις νοητικές δεξιότητες, στις κοινωνικές δεξιότητες και προσαρμοστικότητα, καθώς και στις δεξιότητες καθημερινής διαβίωσης.

Ως προς τις νοητικές δεξιότητες δυσκολεύονται στην προσοχή των διαστάσεων, των σχημάτων και του βάρους ενός αντικειμένου (Παρασκευόπουλος, 1980) και δεν κατανοούν τις αφηρημένες έννοιες (Τζουριάδου, 1995). Έχουν περιορισμένες ικανότητες στη μεταφορά και στη γενίκευση των πληροφοριών και της γνώσης που τους παρέχεται και χρειάζονται περισσότερο χρόνο να επεξεργαστούν τις πληροφορίες (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004). Μάλιστα, ο χρόνος που απαιτείται είναι περισσότερος, όταν δέχονται περισσότερα ερεθίσματα (Χαρίτου, 2005). Αν και έχουν δυνατότητα να μάθουν στρατηγικές μάθησης των εισερχόμενων πληροφοριών (Αλευριάδου & Γκιαούρη, 2009· Χαρίτου, 2005), δυσκολεύονται στην επεξεργασία των πληροφοριών (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004). Ως προς τη μνήμη, η βραχυπρόθεσμη μνήμη κωλύει την ανάπτυξη των δεξιοτήτων της προσοχής και της αντίληψης (Χαρίτου, 2005) με αποτέλεσμα να μειώνεται ο χρόνος εργασίας τους και να κουράζονται γρήγορα (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004). Η γλωσσική ανάπτυξη των ατόμων με νοητική αναπηρία είναι επαρκής, αν και συχνά χαρακτηρίζεται από φτωχό λεξιλόγιο και προβλήματα λόγου και ομιλίας (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004· Τζουριάδου, 1995).

Οι κοινωνικές δεξιότητες και η προσαρμοστική συμπεριφορά είναι ένα πεδίο στο οποίο οι μαθητές με νοητική αναπηρία αντιμετωπίζουν έλλειμμα. Συχνά αντιμετωπίζουν προβλήματα στην απόκτηση και ανάπτυξη των κοινωνικών τους δεξιοτήτων που έχουν άμεση επιρροή σε άλλους τομείς της ζωής τους. Η έγκαιρη διδασκαλία των κοινωνικών δεξιοτήτων θα συμβάλει στην άμεση αλληλεπίδραση με το στενό και ευρύτερο κοινωνικό περιβάλλον (π.χ. οικογένεια, κοινότητα, σχολείο, φίλεις, εργασιακές σχέσεις) (Πολυχρονοπούλου, 2004).

Κάθε άνθρωπος είναι μοναδικός και οφείλει να αναγνωρίζει την αξία του, να συνάπτει κοινωνικές σχέσεις και να ακολουθεί αποδεκτούς τρόπους συμπεριφοράς ώστε να γίνει αποδεκτός από την κοινωνία. Μέσω της διδασκαλίας των κοινωνικών δεξιοτήτων τα άτομα με νοητική αναπηρία μπορούν να αποκτήσουν αυτοεκτίμηση και να αποτελέσουν ενεργά μέλη μιας ομάδας ή μιας κοινότητας (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ,

2004). Η αλληλεπίδραση των ατόμων με νοητική αναπηρία με συνομήλικους και οικεία πρόσωπα ενισχύει την κοινωνικοποίηση του και βελτιώνει την προσαρμοστική του συμπεριφορά. Η κατάκτηση κατάλληλων συμπεριφορών που θα συμβάλουν στην επίλυση κοινωνικών και άλλων προβλημάτων, η αναγνώριση των δικαιωμάτων και η τήρηση των νόμων και των κανόνων είμαι μερικές από τις κοινωνικές δεξιότητες που τα άτομα πρέπει να κατακτήσουν για να οδηγηθούν στην αυτόνομη και ασφαλή διαβίωση (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004· Πολυχρονοπούλου, 2004).

Συχνά τα άτομα με νοητική αναπηρία αντιμετωπίζουν δυσκολίες στη φροντίδα του εαυτού τους· δεν είναι αυτοεξυπηρετούμενα (π.χ. δεν πλένονται μόνα τους), δε μπορούν να ετοιμάσουν ένα μικρό γεύμα (π.χ. ένα τόστ), αδυνατούν να φροντίσουν την καθαριότητα των ρούχων, να αναλάβουν μια απλή οικιακή εργασία (π.χ. να στρώσουν το κρεβάτι) και να τηρήσουν κανόνες ασφαλείας (π.χ. σε περίπτωση φωτιάς). Πιο σύνθετο και επικίνδυνο θα μπορούσαμε να χαρακτηρίσουμε το θέμα της μετακίνησης στους δρόμους. Άλλη μια δυσκολία αυτών των ατόμων είναι η διαχείριση των χρημάτων (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004). Οι δεξιότητες καθημερινής διαβίωσης αποτελούν ένα σύνολο δραστηριοτήτων που πρέπει το άτομο με νοητική αναπηρία να κατακτήσει για να θεωρηθεί αυτόνομο.

### **Βασικές αρχές εκπαίδευσης των μαθητών με νοητική αναπηρία**

Οι βασικοί στόχοι εκπαίδευσης των μαθητών με νοητική αναπηρία αλλά και όλων των μαθητών με ή χωρίς ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες είναι κοινοί και πρέπει να επιδιώκεται:

- Η εξασφάλιση κατάλληλων συνθηκών ώστε να αναπτύξουν οι μαθητές την προσωπικότητά τους.
- Η ανάπτυξη πνεύματος συλλογικότητας, ομαδικότητας και συνεργασίας.
- Η παροχή ίσων ευκαιριών, κοινών στάσεων, κοινών αντιλήψεων και αξιών.

- Η παροχή κατάλληλων γνώσεων για την μετέπειτα δια βίου εκπαίδευση.
- Η καλλιέργεια της συνείδησης του ευρωπαίου πολίτη.
- Η διατήρηση της εθνικής και πολιτισμικής ταυτότητας.
- Γνωριμία και ευαισθητοποίηση με την έννοια της προστασίας και σεβασμού του περιβάλλοντος.
- Ευαισθητοποίηση σε θέματα που αφορούν τα δικαιώματα του ανθρώπου, την παγκόσμια ειρήνη, την αξιοπρέπεια και την αυτοεκτίμηση του ανθρώπου (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004).

Οι δύο βασικοί άξονες σχεδιασμού της εκπαιδευτικής διαδικασίας είναι το περιεχόμενο και ο τρόπος που διδάσκεται ο μαθητής με νοητική αναπηρία. Επίσης, ο εκπαιδευτικός είναι αυτός που θα διαφοροποιήσει το αναλυτικό πρόγραμμα, ανάλογα με το δυναμικό της τάξης του (Βλάχου – Μπαλαφούτη, 2000) και καλείται να αξιολογεί κάθε φορά τις εκπαιδευτικές ανάγκες του μαθητή, το βαθμό της δυσκολίας και στη συνέχεια να καταρτίσει ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα το οποίο θα ανταποκρίνεται στην ιδιαιτερότητα του (Πολυχρονοπούλου, 2004).

Κάποιες από τις βασικές αρχές που πρέπει να διέπουν την εκπαιδευτική διαδικασία και να έχει υπ' όψη του ο εκπαιδευτικός είναι:

- Η αρχή της εποπτείας. Η διδασκαλία πρέπει να έχει ως βάση την διαρκή εποπτεία του εκπαιδευτικού όπου οι οδηγίες πρέπει να είναι σαφείς, με απλό λόγο. Κάθε νέο πρέπει να περιλαμβάνει όσο το δυνατόν λιγότερα άγνωστα στοιχεία (Παρασκευόπουλος, 1980).
- Η αρχή ενός καλά δομημένου εκπαιδευτικού πλαισίου συμβάλλει στην ομαλή μετάβαση του μαθητή από τη μια δραστηριότητα στην άλλη. Επίσης, βοηθά στην καλύτερη οργάνωση και συγκέντρωση ώστε να επεξεργάζεται και να κατανοεί τις πληροφορίες που λαμβάνει, καθώς και να επιλύει προβλήματα (Πολυχρονοπούλου, 2004).
- Η αρχή της επανάληψης. Ο μαθητής πρέπει να αναπτύξει στρατηγικές βραχύχρονης και μακρόχρονης μνήμης, η επανάληψη της γνώσης που

διδάχτηκε δίνει στο μαθητή τη δυνατότητα να κάνει γενίκευση της διδασκόμενης ύλης (Βλάχου-Μπαλαφούτη, 2000).

- Αρχή της ενιαίας συγκεντρωτικής διδασκαλίας και διαθεματικής προσέγγισης της ύλης. Η σχολική εργασία πρέπει να αποτελεί μια ολότητα και να μη γίνεται διαχωρισμός της ύλης σε ειδικούς τομείς και μαθήματα (Παρασκευόπουλος, 1980).
- Αρχή της χρησιμότητας της διδασκαλίας στη ζωή. Η διδασκαλία πρέπει να αποβλέπει στη δυνατότητα χρησιμοποίησης της γνώσης στην καθημερινή ζωή και να έχει άμεση σχέση με την κοινωνική και επαγγελματική προσαρμογή (Παρασκευόπουλος, 1980).
- Η αρχή της εξατομίκευσης και της διαφοροποιημένης διδασκαλίας. Κάθε μαθητής είναι ξεχωριστός. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να γνωρίζει τις ικανότητες και τις ιδιαιτερότητες του κάθε μαθητή και να προσαρμόζει τη διδασκαλία του έτσι ώστε η γνώση να είναι προσβάσιμη σε όλους (ΔΕΠΠΣ & ΑΠΣ, 2004).

Οι προσεγγίσεις που ενδείκνυνται για την εκπαίδευση των μαθητών με νοητική αναπηρία στηρίζονται κυρίως στο βιωματικό τρόπο εκμάθησης των πραγμάτων. Παρακάτω παρουσιάζονται κάποιες σύγχρονες βασικές προσεγγίσεις που , μπορεί ο εκπαιδευτικός να έχει υπ' όψη του στην οργάνωση της εκπαιδευτικής του διαδικασίας.

**Η πολυαισθητηριακή προσέγγιση** (multisensory approach) είναι μια μέθοδος που περιλαμβάνει εναλλακτικούς τρόπους επικοινωνίας όπως οπτικά συστήματα επικοινωνίας (π.χ. εικόνες, υποστηρικτική τεχνολογία), ακουστικά και απτικά που ενισχύουν την αντίληψη και την κατανόηση των παιδιών με σοβαρές δυσκολίες μάθησης (Moustafa, 1999).

**Η ανάλυση έργου** είναι ο σχεδιασμός της εργασίας σε πολλά και μικρότερα βήματα που θα οδηγήσουν στον τελικό στόχο (Πολυχρονοπούλου, 2004). Εφόσον κατακτηθεί ένα βήμα, ο μαθητής με νοητική αναπηρία προχωρά στο επόμενο βήμα.

**Οι βιωματικές δραστηριότητες** παίζουν σημαντικό ρόλο στη μάθηση των ατόμων με νοητική αναπηρία, καθώς δίνουν έμφαση στην εμπειρία. Μέσω της

βιωματικής μάθησης τα άτομα με νοητική αναπηρία μπορούν να ανταλλάξουν απόψεις σε θέματα της επικαιρότητας ή του άμεσου ενδιαφέροντός, να αναπτύξουν συνεργασία σε ομαδικό επίπεδο και να αλληλεπιδράσουν με συνομήλικους (Π.Ι., 2011).

**Η μέθοδος easy to read- Κείμενο για όλους** είναι μια μέθοδος προσαρμογής κειμένων όπου το κείμενο μπορεί να απλοποιηθεί σε μεγάλο βαθμό ώστε στόχος να μην είναι μόνο η απλή ανάγνωση αλλά και η περαιτέρω κατανόηση όλων όσων εμπριέχονται στο κείμενο. Τα προσαρμοσμένα κείμενα μπορούν να εμπλουτιστούν με εικόνες, ήχους, οπτικοποίηση των πληροφοριών, φωτογραφίες, ορισμούς σύμβολα κ.α)

**Η οπτικοποίηση της πληροφορίας** είναι η προσέγγιση όπου η διδασκαλία γίνεται με τη χρήση εικόνων, φωτογραφιών, σκίτσων, καρτέλων, πινάκων, χαρτών, διαγραμμάτων κ.α.

**Η συστηματική καθοδήγηση** αναφέρεται στη μέθοδο όπου ο μαθητής μαθαίνει στρατηγικές για να μπορέσει να εκτελέσει μια δραστηριότητα. Ο εκπαιδευτικός έχει το ρόλο του καθοδηγητή και σπάει τη δραστηριότητα σε απλά βήματα τα οποία καλείται να εκτελέσει ο μαθητής.

**Τα εναλλακτικά συστήματα επικοινωνίας** στηρίζονται κυρίως στην οπτική επικοινωνία και χρησιμοποιούν εικόνες και σύμβολα. Οι εκπαιδευτικοί λαμβάνουν εκπαίδευση για την σωστή χρήση αυτών των συστημάτων. Τέτοια συστήματα επικοινωνίας είναι το MAKATON, PECS κ.ά. (Τοκαζίδης, 2004)

**Η τροποποίηση της συμπεριφοράς** είναι μία συμπεριφορική προσέγγιση, που χρησιμοποιείται για να αντιμετωπιστεί μια σειρά από δύσκολες συμπεριφορές. Η καλή συμπεριφορά ανταμείβεται με σκοπό να επαναληφθεί και να αυτοματοποιηθεί από το παιδί και η αρνητική συμπεριφορά τιμωρείται με σκοπό να αποθαρρυνθεί το παιδί και να μην την επαναλάβει.

**Η χρήση ενισχυτών** δίνει στο παιδί επιπλέον κίνητρο για την διεκπεραίωση μιας εργασίας και με αυτή τη μέθοδο επιβράβευσης αυξάνεται η θέληση του για μάθηση και η αυτοεκτίμηση του. Οι θετικοί ενισχυτές μπορεί να είναι κοινωνικοί

(π.χ. έπαινος) ή υλικοί (π.χ. βαθμολογία), ενώ οι αρνητικοί ενισχυτές συνήθως δηλώνουν στέρηση (στέρηση παιχνιδιού, αρνητική βαθμολογία κ.ά.) (Κολιάδης, 1996).

Οι μαθητές με νοητική αναπηρία ωφελούνται από τη συναναστροφή με τους συνομήλικους τους και μπορούν να εκπαιδευτούν αποτελεσματικά στο γενικό σχολείο με την παροχή της ανάλογης στήριξης και προσαρμογής των προγραμμάτων που γενικά εφαρμόζονται. Πρέπει, λοιπόν, να εστιάσουμε στις ικανότητες των παιδιών με νοητική αναπηρία και όχι απλώς στους πιθανούς περιορισμούς ή εμπόδια, που προκύπτουν εξαιτίας της αναπηρίας.

## **Η μέθοδος easy to read-Κείμενο για όλους**

### **Τι είναι η μέθοδος Easy-to-read**

Η ανάγνωση γενικά και η κατανόηση ειδικότερα ενός κειμένου αποτελούν δύο βασικούς συντελεστές της μάθησης. Γι αυτό το λόγο είναι απαραίτητη προϋπόθεση όλοι οι μαθητές να έχουν πρόσβαση σε όλα τα κείμενα τα οποία τους παρέχουν γνώση και μπορούν να πληροφορηθούν και να ενημερωθούν. Πολλά κείμενα όμως μπορεί να μην είναι επαρκώς κατανοητά σε όλους τους μαθητές, να δημιουργούνται δυσκολίες λόγω του τρόπου απόδοσης του και της δομής. Δύο είναι τα βασικά ερωτήματα που πρέπει να λαμβάνει κανείς υπόψη του κατά τη δημιουργία ενός κειμένου, « ποιός είναι ο στόχος που εξυπηρετεί» και «σε ποιον απευθύνεται». Για να είναι κατανοητό και προσβάσιμο ένα κείμενο στους μαθητές με νοητική αναπηρία θα πρέπει να γνωρίζει κανείς τα γενικά και μαθησιακά χαρακτηριστικά τους, αλλά και το ατομικό προφίλ του κάθε μαθητή. Ένα κείμενο λοιπόν μπορεί να

αποδοθεί με πολλούς διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με το που αναφέρεται και σε ποιον απευθύνεται. Υπάρχουν όμως κάποιες γενικές αρχές που θα πρέπει να ακολουθούνται για τη δημιουργία νέων προσβάσιμων κειμένων ή για την προσαρμογή υπάρχοντων κειμένων για μαθητές με αναπηρία. Αυτός είναι και ο στόχος της μεθόδου προσαρμογής κειμένου Easy to read- Κείμενο για όλους.

Τα τελευταία χρόνια τα κείμενα, οι διακηρύξεις οι απόψεις του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών (UNESCO), της Ευρωπαϊκής Ένωσης και η IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions) προσπαθούν να επιστήσουν την προσοχή της παγκόσμιας κοινότητας στην ανάγκη να καλλιεργηθεί η φιλαναγνωσία και να καταπολεμηθεί ο αναλφαβητισμός (Αραμπατζή, 2009). Βασική ιδέα είναι η δημιουργία ίσων ευκαιριών μάθησης και εκπαίδευσης όλων των μαθητών. Η χρήση των μαθησιακών εφαρμογών easy-to-read ή αλλιώς Κείμενο για όλους συμβάλει στη βελτίωση της απόδοσης στην ανάγνωση και κατανόηση σε άτομα με νοητική αναπηρία και γενικότερα μαθησιακές δυσκολίες. (Για λεπτομέρειες σχετικά με τις αρχές της μεθόδου easy to read βλ. Παράρτημα 1)

Η μέθοδος easy-to-read αποσκοπεί στην κάλυψη των αναγκών μίας μεγάλης μερίδας ανθρώπων. Οι γραπτές και προφορικές εφαρμογές της μεθόδου προωθούν την προσέγγιση της γνώσης από ένα ποικιλόμορφο κοινό, καλύπτοντας όλο το φάσμα των εν δυνάμει μαθησιακών, διανοητικών και περιβαλλοντικών εμποδίων που περιορίζουν την πλήρη και αποτελεσματική συμμετοχή στην κοινωνία και συντελεί στη διαχρονική πρόοδο της. Οι πληθυσμιακές ομάδες που απευθύνονται αφορούν άτομα με κάποιας μορφής μαθησιακής δυσκολίας, καθώς και άτομα με περιορισμένες μαθησιακές ικανότητες και δεξιότητες (Tronbacke, 1993).

Υπάρχουν δύο ερμηνείες το όρου easy-to-read. Η μία αναφέρεται στην γλωσσική προσαρμογή ενός κειμένου ώστε να το καθιστά πιο απλό σε σχέση με την υφιστάμενη μορφή του, αλλά όχι πιο κατανοητό, και η δεύτερη στην πλήρη αναπροσαρμογή του κειμένου ώστε να γίνει τόσο ευανάγνωστο όσο και κατανοητό. Εμβαθύνοντας, με βάση τον Tronbacke (1993), η μέθοδος easy-to-read μετατρέπει ένα κείμενο διευκολύνοντας όχι μόνο την ανάγνωση του αλλά κυρίως την κατανόηση του. Δεν πρόκειται για μία διαδικασία αποκωδικοποίησης λέξεων, αλλά μία εμπειρία απόκτησης πληροφοριών που πάνω από όλα ενεργοποιεί το νου και δραστηριοποιεί τη φαντασία.

Στόχος της μεθόδου easy-to-read είναι η συγγραφή ή μετατροπή κειμένων που στο περιεχόμενο τους περιλαμβάνονται οι πιο ωφέλιμες πληροφορίες, εκφρασμένες με τον πλέον άμεσο και ευθύ τρόπο και με την ανάλογη μορφή, ώστε να γίνονται ευκολότερα αντιληπτές από τα άτομα που παρουσιάζουν δυσκολίες στη διαδικασία κατάκτησης του μηχανισμού ανάγνωσης και κατανόησης, εμπλουτισμένες με τα βασικά στοιχεία ενός κειμένου, έχοντας ως κύριο άξονα το κύριο νόημα που θέλει ο συγγραφέας να μεταδώσει (Μαρνελάκης, 2008). Μέσω αυτής της διαδικασίας παρέχεται η ευκαιρία σε ανθρώπους που αντιμετωπίζουν δυσκολίες στην επεξεργασία και αντίληψη του γραπτού λόγου να εφαρμόσουν πιο αποτελεσματικά βασικές ανθρώπινες ανάγκες όπως την πρόσβαση στη μελέτη, την ευκολία στο διάβασμα, την διεύρυνση των γνώσεων τους, την ορθολογική διαχείριση της πληροφορίας και την αίσθηση της ανεξαρτησίας στη λήψη των αποφάσεων τους (Αραμπατζή, 2009).

### **Η Αναγκαιότητα του Easy-to-read**

Η ανάγνωση αποτελεί την διαδικασία, κατά την οποία μέσω της λεξιλογικής αποκωδικοποίησης και της αντίληψης της γραμματικής και των έμμεσων ιδεών ενός κειμένου, αποσκοπεί στην εξαγωγή νοήματος (Fajardo&al., 2013). Ως αφετηρία της αναγκαιότητας της μεθόδου easy-to-read τοποθετείται ο όρος «ευαναγνωσιμότητα» (readability) που αναφέρεται στο χαρακτηριστικό ενός κειμένου να είναι πιο εύκολο και κατανοητό από κάποιο άλλο, ή η γενικότερη ιδέα κατανόησης ενός έντυπου υλικού (Lorge,1949). Σύμφωνα με τον McLaughlin (1969) η αναγκαιότητα για ευαναγνωσιμότητα αναφέρεται στην δυσκολία που αντιμετωπίζει μία ομάδα ανθρώπων με κοινά γνωρίσματα κατά την ανάγνωση ενός κειμένου. (McLaughlin, 1969). Κριτήρια της ευαναγνωσιμότητας ενός γραπτού υλικού αφορούν όλα τα ιδιαίτερα γλωσσικά και συντακτικά γνωρίσματα, τον αριθμό των συλλαβών μίας λέξης, το μήκος των προτάσεων που το πλαισιώνουν και επιδρούν στην επιτυχία κατανόησης του από μία ομάδα αναγνωστών. Η επιτυχία απορρέει και από την αντίθετη κατεύθυνση καθώς οι δεξιότητες ανάγνωσης, ωριμότητας και εμπειρίας του αναγνώστη, καθώς και ο σκοπός του, παίζουν καθοριστικό ρόλο στην επίτευξη του επιθυμητού αποτελέσματος (Dale&Chall, 1949).

Σε ποιο βαθμό όμως η μέθοδος easy-to-read είναι απαραίτητη στη σημερινή εποχή;. Είναι αναφαίρετο δημοκρατικό δικαίωμα κάθε ατόμου να έχει άμεση



πρόσβαση στον πολιτισμό, την κουλτούρα μίας κοινωνίας, τη λογοτεχνία και την πληροφορία σε μορφή κατανοητή. Είναι ένα αναγνωρισμένο ανθρώπινο δικαίωμα και συνιστά το κλειδί για την συμμετοχή των εμποδιζόμενων ατόμων στη κοινωνική ζωή, τη λήψη αποφάσεων, τον επαγγελματικό προσανατολισμό, την εκπαίδευση και την ανάληψη ευθυνών. Η μέθοδος easy-to-read μετατρέπει την ευαναγνωσιμότητα από πλεονέκτημα σε προαπαιτούμενο που συντελεί στην βελτίωση της ποιότητας της ζωής της σύγχρονης κοινωνίας. Η σύμβαση των Ηνωμένων Εθνών για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρία θεωρεί απαραίτητη και αναγκαία οποιαδήποτε εύλογη προσαρμογή της πληροφορίας σε μορφές που προωθούνται από τη μέθοδο easy-to-read (Nomura, Nielsen&Tronbacke, 2010□Department of Health, 2010).

## **Το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος**

### **Εισαγωγή**

Το μάθημα της Μελέτης Περιβάλλοντος όπως αναφέρεται και στο Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών της γενικής αγωγής, είναι ένας τομέας μάθησης με διεπιστημονικό χαρακτήρα. Στο μάθημα αυτό ενσωματώνονται στοιχεία από το φυσικό, κοινωνικό, θρησκευτικό, πολιτισμικό, ιστορικό και οικονομικό περιβάλλον. (Μελέτη Περιβάλλοντος Β΄ Δημοτικού βιβλίο οργανισμού εκπαιδευτικού) Σκοπός

του είναι να βοηθήσει το παιδί να κατανοήσει τη σχέση ανάμεσα στον άνθρωπο και στο περιβάλλον και να αναπτύξει ικανότητες ώστε να μπορεί να συμμετέχει ενεργά στο περιβάλλον.

Η Μελέτη Περιβάλλοντος παρέχει δυνατότητες για διαθεματικές προσεγγίσεις. Δίνει τη δυνατότητα για εξερεύνηση, βαθιά κατανόηση και ολιστική προσέγγιση θεμάτων που είναι σημαντικά για τους μαθητές και σχετίζονται με τις εμπειρίες τους. Μέσα από τη Μελέτη Περιβάλλοντος επιδιώκεται ο μαθητής:

-να διαμορφώσει τις απαραίτητες διαθέσεις και στάσεις που θα τον βοηθήσουν να ενταχθεί ομαλά στο φυσικό κοινωνικό και πολιτισμικό περιβάλλον του.

-να καλλιεργήσει την πνευματική σχέση με το Θεό, να εδραιώσει την αγάπη προς τον άνθρωπο και να αναπτύξει ευαισθησία και αλληλεγγύη με τους συνανθρώπους του.

-να αποκτήσει βασική εμπειρία και γνώσεις, ώστε να αξιοποιεί την Πληροφορική και τη Σύγχρονη Τεχνολογία.

-να εμπλουτίσει το λεξιλόγιο του και να διευρύνει την επικοινωνιακή του δραστηριότητα ((Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών Μελέτης β' δημοτικού)

Η ανάγκη για εξερεύνηση και η γνωριμία με το καινούριο και το άγνωστο μέσα από την πρακτική της καθημερινότητας, ερμηνεύουν το ενδιαφέρον και την προτίμηση για βιωματική μάθηση στις σύγχρονες παιδαγωγικές θεωρίες. Για τους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες όπως οι μαθητές με νοητική αναπηρία ο εκπαιδευτικός καλείται κάθε φορά να δίνει απάντηση στο ερώτημα «ποιο είναι το νόημα της δραστηριότητας που αναθέτω στο μαθητή». Αυτός είναι ο κύριος λόγος που υπαγορεύει την προσαρμογή του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών της γενικής αγωγής για μαθητές με νοητική αναπηρία.

Βασικό στόχο στη διδασκαλία της Μελέτης Περιβάλλοντος θα πρέπει να αποτελεί η αναζήτηση τρόπων που θα διευκολύνουν τους μαθητές να αναπτύξουν ένα

χρήσιμο και παραγωγικό τρόπο πρόσληψης και επεξεργασίας που θα διευκολύνει τη σύνδεση και τη γενίκευση των εμπειριών τους.

### **Προσβάσιμο εκπαιδευτικό υλικό**

Στηριζόμενοι στη διακηρυγμένη αρχή της UNESCO για «Ένα σχολείο» για όλους, τροποποιήθηκε το εκπαιδευτικό υλικό της Μελέτης Περιβάλλοντος ώστε να ανταποκρίνεται στην εκπαίδευση όλων των μαθητών συμπεριλαμβανομένων και αυτών με νοητική αναπηρία. . Στόχος είναι η διδακτική μεθοδολογία να μην διαφέρει από το αυτά που προβλέπει το Αναλυτικό Πρόγραμμα Σπουδών και να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των μαθητών με νοητική αναπηρία.

Η εκπαίδευση των μαθητών με νοητική αναπηρία μπορεί να υποστηριχτεί με βιβλία στα οποία όλο το κείμενο και οι εργασίες θα έχουν μεταγραφεί βάσει της Μεθόδου «Κείμενο για Όλους». Για την εκπαίδευση των μαθητών με νοητική αναπηρία απαιτούνται ποικίλα εκπαιδευτικά υλικά και εποπτικά μέσα, κατάλληλα διαφοροποιημένα ώστε να είναι προσβάσιμα. Γενικά, σε ό,τι αφορά το προσβάσιμο υλικό, είτε πρόκειται για τη διεπαφή, είτε για το κείμενο, είτε για την εικονογράφηση, θα πρέπει να κυριαρχεί η αρχή της απλότητας, να ακολουθείται λογική σειρά στην αφήγηση, να δίνονται συγκεκριμένα παραδείγματα, να αποφεύγεται η χρήση του μεταφορικού λόγου. Επειδή στο πλαίσιο της μεθόδου «Κείμενο για Όλους», οι εικόνες παίζουν το σημαντικότερο ρόλο από οποιοδήποτε άλλο πληροφοριακό υλικό, οι εικόνες που επιλέγονται θα πρέπει να συμβαδίζουν με την πνευματική εξέλιξη των χρηστών. Μια εικόνα που παρουσιάζει με σαφήνεια αυτό που αναφέρεται στο κείμενο, ευνοεί την κατανόηση και επεξηγεί το νόημα του κειμένου. Μια εικόνα που δεν αποδίδει συγκεκριμένα το νόημα του κειμένου ή ακόμα έρχεται σε αντίθεση με αυτό, μπορεί πολύ εύκολα να δημιουργήσει σύγχυση και να κάνει την κατανόηση ακόμα πιο δύσκολη. ([www.prosvasimo.gr](http://www.prosvasimo.gr))

Για την καλύτερη κατανόηση και εξοικείωση των μαθητών με τα θέματα των ενότητων δημιουργήθηκε ένα λογισμικό για κάθε ενότητα με δραστηριότητες σχετικές με τις ασκήσεις του βιβλίου και τους στόχους του κάθε κεφαλαίου έχοντας

πάντα υπόψη ότι η πολυαισθητηριακή προσέγγιση και η ποικιλία εκπαιδευτικού υλικού και εποπτικών μέσων είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τη διδασκαλία παιδιών με νοητική αναπηρία. Επιπλέον θα έχει τη χρησιμότητα της επανάληψης των διδασκόμενων κεφαλαίων για την καλύτερη γενίκευση των εννοιών από τους μαθητές που θα απευθύνεται. Η εξοικείωση με την τεχνολογία και πιο συγκεκριμένα με τη χρήση ηλεκτρονικών υπολογιστών είναι σημαντικού για όλους τους μαθητές και κυρίως για την εκπαίδευση των ατόμων με νοητική αναπηρία.

Ο υπολογιστής αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της μάθησης και γενικότερα της εκπαιδευτικής διαδικασίας στις μέρες μας. Η χρήση των λογισμικών αποτελεί υποστηρικτικό υλικό κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας, καθώς μέσω των δραστηριοτήτων ο μαθητής με νοητική αναπηρία- ανεξαρτήτως της δομής στην οποία φοιτά- έχει τη δυνατότητα να ακούσει το κείμενο από φυσικό ομιλητή και να εξασκηθεί περισσότερο στους διδακτικούς στόχους κάθε ενότητας. Συγχρόνως έχει τη δυνατότητα να δεχθεί την υποστήριξη και την καθοδήγηση του εκπαιδευτικού για την ολοκλήρωση μιας δραστηριότητας.

Για την προσαρμογή της Μελέτης Περιβάλλοντος χρησιμοποιήθηκαν βασικές αρχές του easy-to-read όπως μικρές προτάσεις, κυριολεκτικές εκφράσεις και έννοιες, οικείο λεξιλόγιο και χρόνο ενεστώτα, οδηγίες συγκεκριμένες, με σαφήνεια. Πολλές εικόνες τροποποιήθηκαν και επιλέχθηκαν φωτογραφίες πιο ευδιάκριτες που να αποδίδουν καλύτερα το νόημα ενός κειμένου, μιας πρότασης ή μιας λέξης. Η κάθε σελίδα έχει λιγότερες πληροφορίες εστιάζοντας στα βασικά στοιχεία της ενότητας και αφαιρώντας περιττές λεπτομέρειες. Αφαιρέθηκαν κομμάτια που θεωρήθηκαν δυσνόητα και προστέθηκαν ορισμοί σε λέξεις και έννοιες άγνωστες ή μη κατανοητές.

Ορισμένες φορές όμως η απόδοση του ορισμού μιας λέξης ή φράσης δεν είναι αρκετή, για την κατανόησή της. Υπάρχουν λέξεις ή φράσεις που ενδεχομένως να χρειάζονται επεξήγηση ή προσέγγιση με έναν πιο βιωματικό τρόπο λόγω του αφηρημένου χαρακτήρα των εννοιών, ώστε να γίνουν κατανοητές από το μαθητή. Στην περίπτωση αυτή προτείνεται ο εκπαιδευτικός κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας εκτός από τη λεκτική επεξήγηση να προσεγγίσει και να επεξηγήσει αυτές τις έννοιες, λέξεις, φράσεις είτε με εικονογράφηση που δεν ήταν δυνατό να επενδυθεί το κείμενο

στο σχολικό βιβλίο λόγω έλλειψης χώρου, είτε και με πιο βιωματικούς τρόπους ( βιωματικές δραστηριότητες, παιχνίδι ρόλων, θεατρικό παιχνίδι παντομίμα, κ.α).

Για την προσαρμογή των κειμένων αξιοποιήθηκαν επιπρόσθετα μεθοδολογία που προτείνεται στο βιβλίο του δασκάλου του Αναλυτικού Προγράμματος Σπουδών του Υπουργείου Παιδείας για μαθητές με Μέτρια και Ελαφριά Νοητική Αναπηρία (2004) καθώς επίσης και οι συμπεριλαμβανόμενοι στόχοι. Γενικότερα έγινε μια προσπάθεια να μην ξεφύγει το προσαρμοσμένο εγχειρίδιο από το πρωτότυπο βιβλίο ώστε στην περίπτωση που το προσαρμοσμένο διδάσκεται σε μια γενική τάξη να είναι σχετικά κοντά τα δυο βιβλία ως προς το περιεχόμενο, τις εικόνες, τις σελίδες και τους στόχους των ενοτήτων.

Τα βιβλία της Μελέτης Περιβάλλοντος έχουν προσαρμοστεί με τέτοιο τρόπο που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν και από άλλους μαθητές με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες, εκτός αυτών με νοητική αναπηρία. Ο δάσκαλος μπορεί να προσαρμόζει την κάθε ενότητα ανάλογα με τους μαθητές στους οποίους απευθύνεται και να απλουστεύει ή να εμπλουτίζει κάθε φορά την ενότητα που διδάσκει.

Τα προσαρμοσμένα εγχειρίδια μπορούν να διδαχτούν στα τμήματα ένταξης εξατομικευμένα και στα ειδικά Δημοτικά σχολεία, αλλά και να τα εντάξουν οι εκπαιδευτικοί στις γενικές τάξεις του Δημοτικού. Στην περίπτωση που θα διδαχθούν μέσα στις γενικές τάξεις οι εκπαιδευτικοί πρέπει να έχουν υπ' όψη φυσικά και τα δύο εγχειρίδια.

Στην περίπτωση των μαθητών που φοιτούν στη γενική τάξη προτείνεται να γίνεται παράλληλη χρήση του προσαρμοσμένου εκπαιδευτικού υλικού με το πρωτότυπο βιβλίο. Ο εκπαιδευτικός πρέπει να έχει την ευελιξία να παραπέμπει τους μαθητές με νοητική αναπηρία και γενικά τους μαθητές που αυτός κρίνει ότι το προσαρμοσμένο βιβλίο είναι κατάλληλο γι αυτούς, στις αντίστοιχες σελίδες με αυτές του πρωτότυπου και να κάνει ένα συνδυασμό ασκήσεων. Με αυτόν τον τρόπο αναπτύσσεται η ομαδοσυνεργατική διδασκαλία, συμμετέχουν στο μάθημα όλοι οι μαθητές ανεξάρτητα από τις δυσκολίες τους και αποφεύγεται η περιθωριοποίηση. Ο εκπαιδευτικός μπορεί να απλοποιεί ακόμη περισσότερο το περιεχόμενο του βιβλίου,

όταν απαιτείται, για τις ανάγκες των μαθητών της τάξης του ακολουθώντας τις αρχές που αξιοποιήθηκαν στο προσβάσιμο βιβλίο. Παρακάτω δίνουμε ένα παράδειγμα για κάθε τάξη ώστε να κατανοήσει ο εκπαιδευτικός το σκεπτικό που ακολουθήθηκε και να μπορεί να κάνει τις απαραίτητες αλλαγές ανάλογα με το μαθητή που διδάσκει. Ένα κείμενο μπορεί να προσαρμοστεί με πολλούς και διαφορετικούς τρόπους ανάλογα με το μαθητή και με διαφορετικό βαθμό διαφοροποίησης.

Στα τμήματα ένταξης και στις τάξεις των ειδικών σχολείων τα προσαρμοσμένα εγχειρίδια θα αποτελέσουν το βασικό μέσο διδασκαλίας. Τα βιβλία αυτά θα είναι ένα απαραίτητο εγχειρίδιο για τη φοίτηση τους στο Δημοτικό και για την κατάκτηση των βασικών τους γνώσεων. Η χρήση της γραμματοσειράς γραμματοσειρά IEPsans 14 (περισσότερες πληροφορίες μπορείτε να βρείτε: [www.provasimo.gr](http://www.provasimo.gr)) που είναι πιο ευανάγνωστη, ο επιμερισμός των κειμένων και των εκφωνήσεων, η επεξήγηση δύσκολων εννοιολογικά λέξεων με τη χρήση ορισμών εντός πλαισίων, η απουσία μεταφορικού λόγου και γενικότερα η τήρηση των αρχών easy to read είναι μερικά από τα στοιχεία που καθιστούν τα προσαρμοσμένα εγχειρίδια ως υποστηρικτικό εργαλείο στη μάθηση των ατόμων με νοητική αναπηρία.

Το συγκεκριμένο προσαρμοσμένο σχολικό εγχειρίδιο απευθύνεται σε μεγαλύτερο εύρος μαθητικού πληθυσμού καθώς επωφελούνται και μαθητές με μαθησιακές δυσκολίες. Ο δάσκαλος μπορεί να προβεί και σε μεγαλύτερη απλοποίηση του κειμένου ανάλογα με το μαθητή, καθώς τα κείμενα είναι διαθέσιμα και σε επεξεργάσιμη μορφή. Παρακάτω δίνονται δυο παραδείγματα για την Μελέτη Α' και Β' Δημοτικού. Βλέποντας αρχικά τις σελίδες από το πρωτότυπο βιβλίο τα παραδείγματα αυτά έχουν στόχο να λειτουργήσουν ως ενδεικτικά για τον εκπαιδευτικό ώστε να είναι σε θέση να προσαρμόσει και να απλοποιήσει περαιτέρω ένα κείμενο που υπάρχει στο προσαρμοσμένο εγχειρίδιο.

## Παραδείγματα προσαρμοσμένου εκπαιδευτικού υλικού

### Μελέτη Α δημοτικού

1 Ποιες είναι οι ανάγκες του ανθρώπου;



Συζήτηση

Πώς ξεκινάω τη μέρα μου;  
Τι χρειάζομαι κάθε μέρα; Γιατί;  
Έχουν όλα τα παιδιά τις ίδιες ανάγκες;  
Ποιες είναι αυτές;  
Τι άλλο χρειάζονται τα παιδιά;

## Οι Ανάγκες του ανθρώπου

Νερό



Ύπνος



Φαγητό







Ρούχα

**Ανάγκες:** όλα όσα χρειαζόμαστε  
για να ζήσουμε

Καθαριότητα



Υγεία



Σπίτι



Για να ζήσω έχω ανάγκη από

- ύπνο
- νερό
- φαγητό
- ρούχα
- σπίτι
- καθαριότητα
- υγεία

## 1.2 Η ζωή στο σχολείο Είμαστε μια ομάδα!



Ο Γιάννης, η Αννούκα, ο Ερμάιλ, η Σοφία και άλλα παιδιά είμαστε συμμαθητές. Όλοι μας πηγαίνουμε στη Δευτέρα τάξη. Μας ενώνουν πολλά: κάνουμε μάθημα, παίζουμε μαζί στα διαλείμματα, πηγαίνουμε εκδρομές και επισκέψεις. Έχουμε την ίδια δασκάλα και δουλεύουμε όλοι μαζί στην ίδια αίθουσα. Είμαστε μια ομάδα!

Κανένας δεν είναι ίδιος με τον άλλο. Διαφέρουμε μεταξύ μας σε πολλά: στο βλέμμα, στο χαμόγελο, στη φωνή, στο ύψος, στα μαλλιά. Δεν είμαστε όλοι Έλληνες. Έχουμε συμμαθητές και από άλλες χώρες. Είμαστε μια αγαπημένη ομάδα.



## Η ζωή στο σχολείο

Στην τάξη μου

όλα τα παιδιά

είμαστε μια ομάδα.



- Κάνουμε μάθημα.



- Παίζουμε στα διαλείμματα.



- Πηγαίνουμε εκδρομές.



- Έχουμε την ίδια δασκάλα.



- Δουλεύουμε όλοι μαζί στην ίδια αίθουσα.



- Φροντίζουμε η τάξη μας να είναι καθαρή



## **Επίλογος**

Κλείνουμε την αναφορά μας στη χρησιμότητα του προσαρμοσμένου εκπαιδευτικού υλικού με την ελπίδα ότι θα αποτελέσει ένα χρήσιμο εργαλείο στα χέρια των εκπαιδευτικών και στο διδακτικό τους έργο. Ελπίζουμε αυτή η προσπάθεια να συμβάλει στη μείωση των αναλφάβητων νοητικά ανάπηρων ατόμων και να προσφέρει ίσες ευκαιρίες εκπαίδευσης σε όλους τους μαθητές των ελληνικών σχολείων.

## **ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Ι**

### **Βασικές αρχές απόδοσης ενός κειμένου με τη μέθοδο easy-to-read**

Οι βασικές αρχές της μεθοδολογίας easy-to-read συνοψίζονται ως εξής στις παρακάτω κατηγορίες:

#### 1. Γραπτός λόγος

- Κυριολεκτικός γραπτός λόγος, αποφυγή μεταφορών και αφηρημένων εννοιών
- Ευκρινείς λέξεις, χωρίς παραπομπές, συντμήσεις και ορολογία
- Κάθε πρόταση σταματά εκεί που θα γινόταν λογικά παύση στον προφορικό λόγο
- Μικρές προτάσεις με 15 λέξεις ή λιγότερες
- Διαχωρισμός των ιδεών και κάθε ξεχωριστής πληροφορίας σε μία πρόταση
- Οι σημαντικές πληροφορίες παρατίθενται στην αρχή της πρότασης
- Εστίαση στις σημαντικότερες πληροφορίες και αποφυγή σχολίων που δεν συνδέονται άμεσα με το σκοπό
- Οργάνωση και παρουσίαση της πληροφορίας απ' την οπτική του χρήστη

#### 2. Λεξιλόγιο

- Ευκολονόητες λέξεις και προτάσεις, καθώς και λέξεις με λίγες συλλαβές



- Επεξήγηση σε δυσκολονόητες λέξεις
- Χρήση ολόκληρων ονομάτων και όχι ακρωνύμιων
- Αποφυγή ξένων λέξεων

### 3. Σύνταξη

- Λογική και χρονολογική συνέπεια και συνέχεια
- Αποφυγή μακρών εισαγωγών, ευθεία και απλή περιγραφή
- Ενεργητική σύνταξη και αποφυγή παθητικής φωνής
- Χρήση χρόνου στην οριστική και στο β' ενικό

### 4. Γραμματική και χρόνοι

- Παραδοσιακοί κανόνες της γραμματικής δεν είναι απαραίτητοι
- Χρήση παροντικών παρά παρελθοντικών χρόνων
- Χρήση απλών σημείων στίξης (κόμματα, τελείες)

### 5. Εμφάνιση και διάταξη κειμένου

- Απλή γραμματοσειρά που να μην αποσπά τον αναγνώστη, μεγέθους μεταξύ 12 και 14
- Αριστερή διάταξη του κειμένου
- Περιορισμένη χρήση έντονων και υπογραμμισμένων λέξεων
- Διάταξη με φαρδιά περιθώρια και μεγάλα διαστήματα
- Το κείμενο σε κομμάτια με συγκεκριμένο αριθμό σειρών ανά σελίδα
- Αποφυγή κεφαλαίων, πλάγιων και διαφορετικών τύπων γραμματοσειράς
- Η απόσταση μεταξύ των σειρών όχι μεγαλύτερη από την απόσταση μεταξύ των λέξεων
- Περιθώρια δεξιά, αριστερά, πάνω και κάτω
- Προτάσεις και παράγραφοι να αρχίζουν και να τελειώνουν στην ίδια σελίδα
- Κάθε καινούρια πρόταση σε καινούρια σειρά
- Χρήση πλαισίου για προσβάσιμη πληροφορία
- Αποφυγή σκοτεινού, πυκνού και δυσανάγνωστου σχεδιασμού

### 6. Κεφαλίδες και παράγραφοι

- Κάθε καινούρια ενότητα να ξεκινά σε καινούρια σελίδα
- Κατανοητός τίτλος και κεφαλίδα
- Κεφαλίδες με περιεκτική πληροφορία για την ενότητα που ακολουθεί
- Στο εξώφυλλο να γίνεται νύξη για το περιεχόμενο, να μην είναι αφηρημένο
- Παράγραφοι με λίγες προτάσεις και περιεκτική πληροφορία

#### 7. Επανάληψη και παραδείγματα

- Η επανάληψη προτιμάται της ποικιλίας στο λεξιλόγιο
- Παροχή οδηγιών και παραδειγμάτων για ενίσχυση των βασικών εννοιών και ιδεών
- Χρήση ακριβών λέξεων, έστω κι αν αυτές επαναλαμβάνονται
- Αποφυγή ερωτήσεων

#### 8. Χρώματα

- Χρήση χρωμάτων που βοηθούν στην κατανόηση και τη μνήμη
- Χρήση χρωμάτων για τον διαχωρισμό εννοιών
- Αντίθεση ανάμεσα στο χρώμα της γραμματοσειράς και το χρώμα της σελίδας

#### 9. Εικόνες

- Συμπληρωματική χρήση εικόνων για την κατανόηση και υποστήριξη του κειμένου
- Ξεκάθαρη ένωση εικόνας και κειμένου
- Χρήση εικόνας για ενίσχυση της πληροφορίας και όχι για διακοσμητικούς λόγους
- Αποφυγή πολλών εικόνων σε μία παράγραφο και εικόνων με αρνητικό συμβολισμό
- Μεγάλες εικόνες χωρίς έμφαση στη λεπτομέρεια

#### 10. Σύμβολα και φωτογραφίες

- Χρήση φωτογραφιών και συμβόλων που υποβοηθούν το κείμενο
- Σύμβολα και εικονογραφήματα κατανοητά στην ομάδα στόχο

- Αποφυγή διαγραμμάτων και πολύπλοκων γραφημάτων
- Φωτογραφίες με δημοφιλή και προσιτά πρόσωπα, ικανά να αναγνωριστούν από τους χρήστες

## 11. Bullets και αρίθμηση

- Διαχωρισμός κειμένου και εστίαση στα σημαντικά σημεία μέσω bulletpoints
- Τα bulletpoints προτιμώνται από την αρίθμηση

## 12. Ημερομηνίες και αριθμοί

- Οι σημαντικές ημερομηνίες στην αρχή του κειμένου
- Απεικόνιση ψηφιακής και αναλογικής ώρας για αποδοτικότερη επεξήγηση
- Πλήρεις ημερομηνίες
- Παρουσίαση όλων των αριθμών σε νούμερα
- Αποφυγή ποσοστών και μεγάλων αριθμών.<sup>2,3,4,5,6,7</sup>

---

<sup>2</sup>Department of Health (2010) Making Written Information Easier to Understand for People with Learning Disabilities, Crown:UK.

<sup>3</sup>Making Things Clearer Group (2007) 'Guidance for Making Written Information Easier to Understand', *Learning Disabilities Managed Care Network*, UK.

<sup>4</sup>Αραμπατζή, Κ. (2009) *Εισαγωγή στη μέθοδο «κείμενο για όλους»*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο/Τμήμα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.

<sup>5</sup>Μαρνελάκης, Μ. (2008) 'Γράφω κείμενα εύκολα στην ανάγνωση με τη χρήση της μεθόδου easy-to-read', *Εστία Ειδικής Επαγγελματικής αγωγής*.

<sup>6</sup>Lifelong Learning Program, Information for All, Produced in the Framework of the project Pathways to adult education for people with educational disabilities, Inclusion Europe.

<sup>7</sup>Center for Medicare Education, Writing Easy-to-Read Materials.

## **Βιβλιογραφία**

- Αλευριάδου, Α. και Γκιαούρη, Στ. (2009). *Γενετικά Σύνδρομα Νοητικής Καθυστέρησης. Αναπτυξιακή και εκπαιδευτική προσέγγιση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders DSM-5* (5<sup>th</sup> ed.). Washington, DC: American Psychiatric Association.
- Αραμπατζή, Κ. (2009). *Εισαγωγή στη μέθοδο «Κείμενο για όλους*, Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Τμήμα Ειδικής Αγωγής και Εκπαίδευσης.
- Βλάχου, Α., Διδασκάλου, Ε., Παπανάνου, Ι. (2012). Εννοιολογικές προσεγγίσεις της αναπηρίας και οι επιπτώσεις τους στην εκπαίδευση των ατόμων με αναπηρία. Στο Ζώνιου-Σιδέρη, Α., Ντεροπούλου-Ντέρου, Ε., Βλάχου-Μπαλαφούτη, Α. (Επιμ.). *Αναπηρία και εκπαιδευτική πολιτική: κριτική προσέγγιση της ειδικής και ενταξιακής εκπαίδευσης* (σσ. 65-89). Αθήνα: Εκδόσεις Πεδίο.
- Βλάχου – Μπαλαφούτη, Α. (2000). Πρακτική Εφαρμογή Προγραμμάτων Ένταξης Παιδιών Με Νοητική Καθυστέρηση. Στο *Άτομα με ειδικές ανάγκες και η ένταξή τους*. Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (επιμ.), σελ.177-187. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα. Center for Medicare Education, Writing Easy-to-Read Materials. *Issue Brief Vol. 1 No.2*.
- Dale, E., Chall, J.S.(1949) *The Concept of Readability, In Readability*, etd by Edgar Dale, National Conference on Research in English.
- Department of Health (2010). *Making Written Information Easier to Understand for People with Learning Disabilities*, Crown:UK.
- Fajardo, I., Avila, V., Ferrer, A., Tavares, G., Gomez, M., Hernadez, A. (2013). Easy-to-read texts for students with intellectual disability: linguistic factors affecting comprehension. *Journal of Applied Research in Intellectual Disabilities*, 27 (3), 212-225.
- Ζώνιου-Σιδέρη, Α. (1998<sup>10</sup>). Οι ανάπηροι και η εκπαίδευση τους. Μια ψυχοπαιδαγωγική προσέγγιση της ένταξης. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα
- Hodapp, R.M. (2005). *Αναπτυξιακές θεωρίες και αναπηρία. Νοητική καθυστέρηση, αισθητηριακές διαταραχές και κινητική αναπηρία*. Επιμέλεια: Αθηνά Ζώνιου – Σιδέρη και Ηλέκτρα Σπανδάγου, Αθήνα Μεταίχμιο.

- Κάκουρος Ε. και Μανιαδάκη Κ. (2002). *Ψυχοπαθολογία παιδιών και εφήβων: Αναπτυξιακή προσέγγιση*, εκδόσεις Τυπωθήτω, Αθήνα.
- Κολιάδης, Α.Ε. (1996). *Θεωρίες Μάθησης και Εκπαιδευτική πράξη. Α. Συμπεριφοριστικές Θεωρίες*. Αθήνα.
- Lifelong Learning Program, Information for All, Produced in the Framework of the project Pathways to adult education for people with educational disabilities, Inclusion Europe.
- Lorge, I. (1949). *Readability Formulae – An evaluation, In Readability*, ed by Edgar Dale, National Conference on Research in English.
- Making Things Clearer Group (2007) *Guidance for Making Written Information Easier to Understand*, Learning Disabilities Managed Care Network, UK.
- Μαρνελάκης, Μ. (2008). *Γράφω κείμενα εύκολα στην ανάγνωση με τη χρήση της μεθόδου easy-to-read*. Εστία Ειδικής Επαγγελματικής αγωγής.
- McLaughlin, H.G. (1969) SMOG grading-A new readability formula, *Journal of Reading*, 639-646.
- Moustafa, M.B. (1999). *Multisensory Approaches and Learning Styles Theory in the Elementary School: Summary of Reference Papers*. Ανακτήθηκε από <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED432388.pdf>
- Nomura, M., Nielsen, S.G., Tronbacke B. (2010). *Guidelines to easy-to-read materials*, IFLA Professional Reports, No. 120.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2003). *Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών Πληροφορικής*. Αθήνα.
- Παιδαγωγικό Ινστιτούτο (2011). *Φάκελος επιμορφωτικού υλικού για τις βιωματικές δράσεις: Από τη Βιωματική Μάθηση στο Συνεργατικό Μοντέλο Βιωματικών Δράσεων*. Επιστημ. Υπεύθυνος: Ματσαγγούρας, Γ.Η. Αθήνα.
- Παρασκευόπουλος, Ι. (1980). *Νοητική Καθυστέρηση: Διαφορική διάγνωση, Αιτιολογία-Πρόληψη, Ψυχοπαιδαγωγική αντιμετώπιση*. Αθήνα.
- Πολυχρονοπούλου, Σ. (2004<sup>5</sup>). *Παιδιά και έφηβοι με ειδικές ανάγκες και δυνατότητες. Νοητική υστέρηση: Ψυχολογική, κοινωνιολογική και παιδαγωγική προσέγγιση*. Τόμος Β'. Αθήνα.
- Η Σύμβαση του Ο.Η.Ε. για τα δικαιώματα των ατόμων με αναπηρίες (ΝΟΜΟΣ ΥΠ' ΑΡΙΘ. 4074/2012). Ανακτήθηκε από <http://www.prosvasimo.gr/>

- Τζουριάδου, Μ. (1995). *Παιδιά με ειδικές εκπαιδευτικές ανάγκες (Μια ψυχο-παιδαγωγική προσέγγιση)*. Θεσσαλονίκη: Προμηθεύς.
- Thomas, D. & Woods, H. (2008). *Νοητική Καθυστέρηση. Θεωρία και Πράξη*. Αθήνα: εκδόσεις Τόπος.
- Τοζακίδης, Π.Α. (2014). Πως διδάσκουμε τους μαθητές με νοητική υστέρηση. Ανακτήθηκε από <http://blogs.sch.gr/tanantias>.
- Tronbacke, B.I. (1993) *The publishing of easy-to read in Sweden*, The Easy to Read Foundation, Canberra.
- ΥΠΕΠΘ. (2004). *Διαθεματικό Ενιαίο Πλαίσιο Προγράμματος Σπουδών και Αναλυτικά Προγράμματα Σπουδών υποχρεωτικής εκπαίδευσης για μαθητές με μέτρια και ελαφριά νοητική καθυστέρηση*. Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων-Παιδαγωγικό Ινστιτούτο: Τμήμα Ειδικής Αγωγής.
- Χαρίτου, Σ.(2005). Νοητική Καθυστέρηση. Στο Κουτσούκη, Δ. (επιστημονικός υπεύθυνος). *Αναβάθμιση και επέκταση του θεσμού της εκπαίδευσης ατόμων με σοβαρά προβλήματα υγείας, που βρίσκονται για μεγάλο χρονικό διάστημα σε νοσηλευτικά ιδρύματα ή στο σπίτι, στην πρωτοβάθμια και δευτεροβάθμια εκπαίδευση: Σεμινάριο επιμόρφωσης*. ΕΚΠΑ.